

ÂŞIK EDEBİYATI DESTANCILIK GELENEĞİ BAĞLAMINDA ŞİKÂRİ DESTANI'NIN İRAN TÜRKLERİ İÇİN ÖNEMİ

Nabi KOBOTARIAN* Roghaiyeh AZIZPOUR**

ÖZ

Azerbaycan sözlü geleneğinin en önemli kolunu oluşturan âşık destanları; atasözleri deyim ve sözlü anlatım geleneğinin tüm öğelerini taşıyan eşsiz bir kültür ürünüdür. İran Azerbaycan'ı yöresinde âşıklar arasında destan söyleme geleneğinin önemli bir yeri vardır. Bölgede kalabalık Türk nüfusunun varlığı, âşıklık geleneğinin köklü bir kültür ögesi olmasına neden olmuştur. İran sahası, Türk kültürünün zengin bir hazinesi görünümündedir. Örneğin Türk dünyası âşıklık geleneğinde anlatılan nazımla nesrin iç içe kullanıldığı en uzun destan olan Şikâri Destanı bu bölgeden derlenmiş ve bilim dünyasına sunulmuştur. Bu destan İran Türklerinin milli benliğinin oluşumu ve kavramasında önemli yeri olmuştur. Şikâri Destanı âşıklık geleneği ve edebiyatının İran Türkleri arasında yayılması ve diğer âşıklara ilham kaynağı olması açısından Kırgız Türklerinin Manas Destanı kadar etkili olmuştur. Dolayısıyla Şikâri Destanı İran'da yaşayan Azerbaycan Türklerinin Manas'ı olmuştur. Destanlar milli unsurların yanı sıra tarihi kültürel kodları taşıyan önemli ürünlerdir. Çalışmamızda Azerbaycan ve İran âşık destancılık geleneğinde önemli yeri bulunan Türk dünyasının en uzun manzum ve mensur destanı olan Şikâri Destanı'ndan yola çıkarak İran Türkleri âşıklık geleneğindeki yeri hakkında bilgi vereceğiz. Bu destanın uzunluğundan dolayı sayılı destancı âşık tarafından bilinmektedir. Destanın en kapsamlı şekli 1968-1970 yılları arasında Tebriz'de âşık Yedullah tarafından anlatılmıştır. Destanın kasetleri 1990 yılından beri tarafımızca toplanıp kaybolmaktan kurtarılmıştır. Daha sonra bu destan "Tebriz Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı" adlı yüksek lisans tezimizde yer almıştır. Destan 2013 yılında Türk Dil Kurumunun "Türk Dünyası Destanları Tespiti ve Türkiye Türkçesine Çevrilmesi" projesi çerçevesinde değerlendirilmiştir. Destan, kültürel değer ve öneminin yanı sıra dil malzemesi bakımından da incelenebilir. Bu destanda arkaik Türkçe sözlükler tespit edilmiştir. Yazımızda, İran sahasında Türk dilinin (Azerbaycan Türkçesi) yazılıp okunmasının yasak olduğu dönemlerde Şehriyar'ın "Haydar Baba'ya Selam" manzumesi gibi önemi büyük bir eser olan Şikâri Destanı'nın İran Türkleri arasında sözlü gelenekte olan önemi üzerine durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: İran Türkleri, Âşık, Tebriz Âşıklık Geleneği, Şikâri Destanı

IN THE CONTEXT OF İRAN AZERBAIJANI ASHIQ TRADITIONAL AND SHİKARİ EPIK SIGNIFICANCE IN İRAN TURKS

ABSTRACT

Minstrel ashik literature has an important position in the Iranian Azerbaijani region traditions. The Turkish population existence in the area became the main element that made the deep roots of the cultural minstrel literature. Epic ashik telling has very big importance in Tabriz minstrel literature. Minstrels ashik tell their stories in weddings, celebrations, festivals and in coffee houses or estaminets. They hang on or resume epic-telling in villages and small town estaminets in beside of large Cities like Tabriz, Urmiye, Zencan and Ardebil cities. This region is the richest Turkish cultural region. The longest story ashig of the Turkish world's minstrel literatures of Shikari Epic in the region that is

* Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, nabikobotarian@ohu.edu.tr

** azizpurr@gmail.com

compiled, collected and submitted to the scientific World. This epic has an important place in the formation of the Iranian Turks' national. Shikari Epic, which is as effective as the Manas Epic of Kyrgyz Turks in terms of spreading tradition and literature among Iranian Turks and inspiring other ashigs, left the same effect among Azerbaijani Turks living in Iran. We will try our best to get to know in our workout the Iranian Turks's longest Shikari minstrel epic literature that the Tabriz ashik minstrels have explained clearly. The most inclusive version of this epic has been told in 1960 years by ashik Yedullah in Tabriz. The tape records of these epics have been saved from getting lost by collecting them and getting them together with the start of the 1996 years. After then, this epic has taken its place in our master degree study thesis work out with the name of "Ashik Tradition And Ashik Literature in Tabriz." The epic project has brought out as a book in 2013 after that was set out by the Turkish Language institution and translating it to Turkey Turkish Language. Archaic Turkish dictionaries were identified in this epic. In this article, will be emphasized in the periods when it is forbidden to write and read Turkish language (Azerbaijani Turkish) in Iran field, it is emphasized that the importance of Şikâri Epic, which is as important as "Haydar Baba'ya Selam" verse of Şehiyar in the verbal tradition among Iranian Turks,

Keywords: *Iran Turks, Ashik, Tabriz Ashik Tradition, Shikari Epic*

Giriş

Ulusların dili ve kültürü ile harmanlanarak ortaya çıkan sözlü gelenek, milli kimliğin özünü, ulusal varlığının belkemiğini oluşturmaktadır. Toplumların tarihi hafızasının yanı sıra mitolojik öğeleri de bünyesinde barındıran destanlar, geçmişten günümüze uzanan milli değerleri taşıyan en önemli kültür hazineleridir. Destan ve sözlü anlatılar milletlerin dil kimliğini gösterirken içeriği de ulusların psikolojisini, dünya algısını ve dünyaya bakışını yansıtmaktadır. Kısaca destanlar ve sözlü anlatılar bir ulusun geçmişteki yaşam biçimini, diğer toplumlarla olan ilişkisini ve toplum iç psikolojisini kulaktan kulağa aktararak kuşaktan kuşağa günümüze gelen ürünlerdir. Sözlü geleneğin ürünleri bu aktarım sırada farklı coğrafyalarda değişim gösterip zenginleşerek kültür hazinesine dâhil olmuştur.

Sözlü kültür ürünleri, tarihin derinliklerinden günümüze milli varlığımızı ihtiva eden anlatılardır. Sözlü kültür ürünlerinin en önemli kolunu oluşturan destanlar, eskiçağ insanının inanışlarını, yaratılış ve varoluş konularındaki düşüncelerini içermektedir. Sözlü geleneğin ürünleri milletlerin toplumsal gen kodlarını içinde barındırmaktadır. Bu nedenle sözlü anlatım ürünlerine özellikle de destanlara bir arkeolojik kalıntı olarak bakmamız doğru olacaktır. Arkeolojik çalışmayla bir milletin tarihi varlığı nasıl ortaya çıkıyorsa sözlü anlatım ve destan arkeolojisinde de milletin kültürel geçmişi ve milli varlığı ortaya çıkmaktadır.

Ozan-âşık destan anlatma geleneği derin kültür izleri taşıyan bir gelenektir. Bu geleneğin kökenini araştırmak için âşık-ozan-baksı-şaman çizgisini tarihi aşamalarını incelememiz gerekmektedir.¹

Bu gün bile âşıklar Azerbaycan kültüründe büyük saygı gören kişiler olarak karşımıza çıkmaktadır.

¹Radloff, baksı ile şaman arasındaki olan ilişkiyi Proben adlı eserinde belirtmiştir.

İran bölgesi, Türk kültürünün yoğun yaşandığı bölgelerden biri olmasına rağmen Türkiye’de yeterince araştırılmamıştır. Son dönemde yapılan bilimsel araştırmalar bölgedeki kültürel zenginliğin ortaya çıkartıldığının belirtileri olarak değerlendirilebilir.² Bölgedeki büyük Türk nüfusunun varlığı engin bir sözlü geleneği ortaya koymuştur. Bu bölgeden derlediğimiz âşıklık geleneğinin manzum-mensur karışık en uzun destanı olan Şikâri Destanı’nı bölgenin kültürel hazinesinin büyük bir incisi olarak değerlendirmek yersiz olmayacaktır. Motif zenginliği ve konu bakımından çok önemli olan Şikâri Destanı, Dede Korkut geleneğinin devamı niteliğinde olup Anadolu destancılık sahasında Battalnâme ve Danişmendnâme ile ad, tema ve mekân bakımından benzerlikler içermektedir.

Dünyaca araştırmalara baktığımızda Türk destanları Almanya doğumlu Rus bilim insanı Wilhelm Radloff’un çalışmalarıyla bilim dünyasına tanıtılmıştır. Radloff’un 19. yüzyılın ikinci yarısında Türkistan’ın çeşitli bölgelerinden Türk destanlarını toplayarak “Proben” adlı eserini ortaya koymasıyla Türkoloji sahasında büyük adımlar atılmıştır. Bu eserler arasında “Şah İsmail Destanı” da bulunmaktadır. Abubekir Diveyef’in “Alpamış Batır” (1901), Gazi Âlim’in “Alpamış Destanı” (1923), Katanov’un bastığı Türk destanları çalışmalarımıza yön veren eserler olmuştur.

İlhan Başgöz, 1970’li yıllarda bölgede yaptığı bilimsel araştırmada konuyla ilgili önemli tespitlerde bulunmuştur. Bu bilgilerin bir bölümünü Amerika Birleşik Devletleri, İndiana Üniversitesi’nde “İran Azerbaycan’ında Hikâye Anlatma Geleneği” başlıklı makalesinde yayımlamıştır.³ Bu çalışmalarda bölgedeki gelenekle ilgili şu bilgilere yer verilmiştir: “*Hikâye anlatımında da misafirler, âşığa bahşış vererek âşıktan bir türkû talep edebilir. Bu gibi durumlarda âşık genellikle misafirini kırmaz. Gelen misafirler, kahveye bir miktar para öder. Bu para karşılığında hem âşığın dinler hem de bir tane ücretsiz çay içer. Hikâyenin sonunda ya da çıkacağı zaman da âşığa bir miktar para verir. Kahvede her gün aynı hikâye anlatılmaz. Genellikle çeşitli hikâyelerden bölümler anlatılır. Bu da her gün gelen kişilerin aynı hikâyeleri dinlememeleri içindir.*” (Başgöz, 1970: 396).

Azerbaycan sözlü geleneğin en önemli kolunu oluşturan âşık destanları, sözlü anlatım geleneğinin tüm özelliklerini taşıyan zengin bir kültür ürünüdür. Destancı âşık, destanı anlatırken duruşu, mimikleri, vücut hareketleri, ses tonu ve dinleyiciyle

². Türkiye’de Yavuz Akpınar, Nihal Atsız, Yaşar Kalafat, Ali Kafkasyalı, Bilgehan Atsız Gökdağ, Filiz Kural, Aygün Attar, Blaga Rafael, Fıridun Celilov, Muhittin Çelik, Sonel Bosnalı’nın bu alanda çalışmaları bulunmaktadır.

³ İlhan Başgöz “Turkish Hikâye-Telling Tradition in Azerbaijan” Journal Of America Folklor, 1970, s.396.

kurduğu ilişkiyle sözlü kültür ortamının eşsiz bir gösterisini sergilemektedir. Âşık, Türk dilinin ona verdiği tüm olanaklarını kullanarak deyimler atasözleriyle de anlatımını zenginleştirerek Türk kültürünün en önemli temsilcisi unvanını kendine ayırmıştır.

İran Azerbaycan'ı kalabalık Türk nüfusuyla âşıkların yoğun yaşadığı bölgelerdendir. Bu sahada birçok destan derlenmiş olup bilimsel yönden çalışmalar yürütülmektedir. Muharrem Kasımlı'nın belirttiği gibi Türkiye ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nde bilinen tüm âşık destanlarının kaynağı Güney Azerbaycan'dadır.⁴ Bu konuda "Tebriz Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı" adlı yüksek lisans tezimizde ve "Tebriz Âşıklık Geleneğinde Destan Anlatma" adlı doktora tezimizde Tebriz'den derlediğimiz destanlar bilimsel bir şekilde değerlendirilmektedir. Bu çalışmalarda Tebriz'de yüzden fazla âşık destanı tespit edilmiştir. Bu destanlardan: *"Hasta Kasım Destanı, Kerem ile Aslı Destanı (Türkmen ve Azerbaycan varyantları), Gergerli Mehmed ile Mahpare Hanım Destanı, Göyçeli Âşık Elesger Destanı, Gulam Heyder ile Susenber Destanı, Gulam Kemter Destanı, Gülrüh ile Ferruh Destanı, Kaçak Nebi Destanı, Rafi Destanı, Abbas ile Gülgez Destanı, Alihan ile Perihan Destanı, Âşık Rafi Destanı, Âşık Garip Destanı, Baba Leysan Destanı, Behram ile Gülandam, Beyaslan Destanı, Cihanşah Destanı, Dede Yadigâr Destanı, Dilgem ile Dostu Hanım Destanı, Dilsuz ile Hazangül Destanı, Dollu Mustafa ile Umay Hanım Destanı, Elesger ile Hacer Destanı, Emir Erselan Destanı, Emrah ile Selvinaz Destanı, Esed ile Saltanat Destanı, Ferhat ile Şirin Destanı, Garip ile Şahsenem Destanı, Necef Destanı, Hesan ile Peri Hanım Destanı, Köroğlu Destanı, Kurbanî ile Peri Destanı, Latifşah ile Mihriban Hanım Destanı, Letafet ile Bahtiyar Destanı, Leyla ile Mecnun Destanı, Mehebbet ile Selbihuraman Destanı, Mehmed ile Gülandam Destanı, Mehmed ile Peri Destanı, Mehmed ile Selvinaz Destanı, Masum ile Dilefruz Destanı, Mehmed ile Goher Hanım Destanı, Necef ile Perizat Destanı, Novruz ile Kandab Destanı, Serhoş ile Mahbub Destanı, Selimşah Destanı, Alişah Destanı, Aypara Destanı, Seyyad ile Sedat Destanı, Seyyidî Destanı, Şah Abbas ile Şah Peri Destanı, Şah İsmayil ile Gülizar Destanı, Şah İsmail ve Arap Kızı Cengi Destanı, Şah Sefî ile Yahudi Kızı Nergis Destanı, Şahsenem Destanı, Şikâri Destanı, Tahir ile Zühre Destanı, Tahir Mirza Destanı, Ululu Kerim Destanı, Valih ile Talih Destanı, Valih ile Zernigar Destanı, Yusuf ile Gülşen Destanı, Yusuf ile Züleyha Destanı. Amir Arsalan Rumi Destanı, Sadat ile Sedef ve Nesib ile Nesteren"* destanlarını adlandırabiliriz. Bu hikâyelerden bazıları yalnız İran Azerbaycanı'nda değil, Kuzey Azerbaycan ve Türkiye'de de bilinmektedirler.

İnsan hafızasına dayanan destan anlatımı "hafıza-i beşer nisyân ile malûldur." vecizesinin vurguladığı gibi genellikle zaman içinde

⁴P. Naili Boratav, İ. Mezaros ve O. Spies, E. Saussey ve Muharrem Kasımlı İran Türkleri'nin ve Azerbaycan Türkleri'nin halk edebiyatı alanda Anadolu ve diğer bölgelere kaynaklık etmelerinde hemfikirdirler.

unutulmaktadır. Bu bakımdan sözlü geleneğin yazılı edebiyata aktarılması büyük önem arz etmektedir. Bu konu İran Türkleri yönünden daha da ehemmiyet kazanmaktadır. Tebriz'in destancı âşıklarından olan Âşık Yedullah Şikâri destanının en kapsamlı varyantını başarılı bir şekilde ortaya koymuştur. Ancak 15 Mart 1995 tarihinde evinde yaptığımız görüşmemizde destanı derlerken Şikâri'nin bazı kısımlarını hatırlamakta zorluk çektiğini gördük. Aynı şekilde Âşık Hesên İskenderi, beyin ameliyatı geçirdikten sonra artık destanların çoğunu hatırlayamaz hale gelmişti (10 Nisan 1997). Destanların yok olmasında önemli bir etken de insan ömrünün sınırlı olduğudur. Destancı âşıklarımızdan derlenmeyen destanların bazıları ne yazık ki âşığın vefatıyla birlikte silinip gitmektedir. Bir diğer destancı âşığımız Âşık Hesên Gaffari'nin de bildiği pek çok destan var idi. Ne yazık ki vefatıyla birlikte birçok halk hikâyesi kaydedilmeden kaybolup gitmiştir. Ancak kendisi derlediğimiz Tufarganlı Abbas ile Gülgez, Tahir ile Zöhre, Valeh ile Zernigar ve Mehmed ile Gülendam destanlarını en ayrıntılı şekilde anlatan âşıklarımızdan idi. Bu destanlardan Tufarganlı Abbas ile Gülgez ve Mehmed ile Gülendam Destanı ve Mehmed ile Gülendam destanları yazıya aktarılarak üzerinde çalışma imkânı bulunulmuştur.

Âşıklık geleneği Azerbaycan Cumhuriyeti'nde ve İran Azerbaycan'ı bölgesinde köklü bir geçmişe ve önemli bir mevkiye sahiptir. İran coğrafyasında yaşayan üç büyük Türk bölgesi olan Türkmen, Kaşkay ve Azerbaycan bölgesi kendilerine özgü âşıklık geleneğine sahipler. Bu bölgelerde yoğun Türk nüfusunun varlığı, âşıklık geleneğinin köklü bir kültür ögesi olmasına neden olmuştur. Üç gece üç gündüz devam eden eski düğünlerde âşıklar bu süreyi destan anlatmakla geçirmekteydiler. Destancı âşık adını verdiğimiz bu âşıklar destanlarını anlatırken karşısındaki kitle adeta bir sinema perdesine bakar gibi âşığın anlatışına, mimiklerine, duruşuna ve betimlemelerine dikkat ederek âşığın hünerli bir âşık olup olmadığına karar verirlerdi. Destan söyleyen âşık birçok sanat ve yeteneği bir arada sergilemesi gerekmektedir.

Şikâri Destanı'nın İncelenmesi

Tebriz âşıklarının anlattığı Şikâri Destanı, konusu bakımından kahramanlık destanları sınıfında yer almaktadır. Destanın ana kahramanı Şikâri, olağanüstü özelliklere sahip kahraman âşıktır. Hızır Peygamber tılsımları aşmak için ona yardım eder. Bu destanın Dede Korkut hikâyeleriyle benzer yönleri dikkat çekicidir; Destanın genel konusu Şikâri ve oğulları Cihangir, Cihandâr ve Cihanbahş'ın Müslümanlığı yaymasıdır. Şikâri ve oğulları fethettikleri yerlerde İslam bayrağını dikip kiliseleri camiye çevirirler. Kahraman birçok yerde savaştan önce abdest alıp alnını yere koyup iki rekât namaz kılmaktadır. Şikâri Destanı, kırk beş yıl önce kayda alınsa da destanda bugün bile kullanılmayan sözcüklere rastlamaktayız. Bu yönden destan önemli bir dil malzemesi olarak elimizde

bulunmaktadır. Şikâri Destanı, yüksek lisans tezimizin bir bölümü olarak Türkiye Türkçesine çevrilmiştir.

Dört kuşaktan süre gelen Şikâri Destanı,⁵ Azerbaycan Türkçesinin Tebriz şivesiyle anlatılmıştır. Destanda, Dede Korkut hikâyelerinde olduğu gibi nazım ve nesir bir arada kullanılmıştır. Destanda 18 üstad-name, 255 koşma ve 65 mani (bayatı) bulunmaktadır. Destanda kullanılan nazım birimleri (3+4), (4+4), (6+5), (4+4+3) duraklı hece vezni olmuştur. Âşık destana üstad-name ile başlar, yer yer diğer üstad âşıklardan öğütlemeli şiirler (üstatname) söyler ve destanı duvak kapma ile bitirir.

Destanda Mekan ve Kişiler

Şikâri Destanı'nın mekân tasnifinde 34 hayali ve gerçek isim ile karşılaşmaktayız. Şahıs isimleri olarak 134 kişiyi görmekteyiz.

Mekan adları gerçek ve hayali mekanlar olarak ikiye ayrılmaktadır. Gerçek mekan örneklerinden; İran, Kabil, Rum Diyarı, Şam, Yemen, Erzurum, İskenderiyye ve Zengibar adlarını görmekteyiz. Hayali mekanlardan ise; Gülistan-i Erem, Kaf Dağı, Hef Kulleyi Kaf, Serendib, Tılsım Reyhan ve Yeddi Derbend gibi yer adları karşımıza çıkmaktadır.

Şikâri Destanı kişi kadrosu olarak yüz otuz dört kişiden oluşmuş geniş birkadrosu vardır. Gerçek kişilerin yanısıra devler, periler gibi hayali kişi adlarını görmekteyiz.

Gerçek kişi adlarından örnek olarak Şah-ı Dara, Erçe, Cihangir, Cihanbahş, Cihandar, Efser-Banu, Hocand Vezir, Hurşid Banu, Hoceste Banu, İsfrndiyar Han, Firuz Ayyar, Şir-fken, Serefraz Şah, Şahab, Nur'ul-ayn, Menzer Şah-ı Yemeni, Şah-ı Şücâ, Şehbâz, Şemkur Ayyar, Şebru Ayyar, Şehnaz'ı adlandırabiliriz. Hayali ve olağan üstü varlık adlarından ise; Bedehşan Peri, Cemceme Cadu, Fitne Cadu, Eflak Dev, Efsane Cadu, Ekvan Dev, Encüm Peri, Hemheme Cadu, Künnas Cadu, Mancelus Dev, Murg-i Humayun, Pirâne Peri, Reyhane Peri, Reyhane Cadu, Simin Peri, Şah-i Murgan, Şütürser Dev, Tavuz ve Zefran Cadu gibi hayali isimlerle karşılaşıyoruz.

Destanın Özeti:

Eski zamanlarda Rum diyarında Şah-ı Dârâ adlı bir padişah vardı. Onun Erçe ve Şikâri adlı iki oğlu arasında tahta oturma rekabeti bulunmaktaydı. Şah-ı Dârâ, küçük oğlu Şikâri'yi kendinden sonra Şah ilan edince Erçe bunu kabullenemez ve Şikâri'yi bir gezide kuyuda bırakır. Şikâri, Keyvan Sovdager adlı bir tacirin yardımıyla kuyudan kurtulur. Şikâri iyileştikten sonra, âşık kılığında Keyvan Sovdager ile birlikte saraya döner. Kendini tanıtmadan, dünya makamını büyük kardeşi Erçe'ye bırakır ve Keyvan Sovdâger ile birlikte yola koyulur.

⁵ Âşık Yedullah'ın belirttiğine göre Şikâri Destanı'nı dört üstad âşık neslinden aktarılmıştır. Âşık Yedullah destanı üstadı Âşık Hac Ali İspananlı, o da üstadı Âşık Elesger Gümüşkemer ve o da üstadı Âşık Samed Çakırlı'dan öğrenmiştir.

Yemen diyarının padişahı Menzer Şah-ı Yemeni, ağırlığınca altın karşılığında Şikâri'yi köle olarak satın alır. Şikâri, burada kendini Hudâ-perest adıyla tanıtır. Menzer Şah-ı Yemeni'nin veziri, Hocand Vezir'in kızı Pernâz Hanım, ona âşık olur ve onunla evlenir. Daha sonra Şikâri'nin Pernâz Hanım'dan olan oğlu Cehandar, babasını tilsimden çıkarmak için yola koyulur. Şikâri, Menzer Şah-ı Yemeni'yi Müslümanlığa davet eder. Menzer Şah-ı Yemeni kelime-i şahadet getirir ve Müslüman olur. Yemen halkı da toplu şekilde Müslüman olur ve ülkenin her tarafına İslam bayrağı asılır, kiliseler camiye dönüştürülür. Kırk Haramiler'in Şikâri'ye katılmasıyla Şikâri'nin ordusu, daha da güçlenir.

Şam hükümdarı Serheng-i Şâmi, Menzer Şah-ı Yemeni'nin kızı Simizar'ı isteyince aralarında anlaşmazlık çıkar. Şikâri, Serheng-i Şâmi'nin pehlivanı Kuh-peyker'i savaşta öldürür. Böylelikle Simzâr'ın gönlünde taht kurar ve onunla evlenir. Şikâri, yarı dev yarı adam şeklinde olan Serheng-i Şâmi ile karşılaşmak için Şam'a asker yürütür. Serheng-i Şâmi, sihir ve olağanüstü gücüyle Şikâri'nin ordusu karşısında üstünlük sağlar, Simizar'ı kaçırıp bir kuyuda hapseder. Şikâri onu kurtarmak için ateş yakmaz, su boğmaz, kılıç kesmez özelliği olan Ergevan Şah ile karşılaşır ve Hızır Peygamberin yardımıyla onun olağanüstü güçlerini yener ve savaşta öldürür.

Araplar Şahı'nın kızı Hurşid Bânu, nikap yüzünde bir savaşçı şeklinde onun karşısına çıkar. Şikâri, onunla güreş yapar ve onu yener. Hurşid Bânu, kendisini yenen pehlivan ile evleneceğine yemin ettiğini söyler ve onunla evlenir. Şikâri'nin Hurşid Bânu'dan, Cihangir adlı oğlu olur. Cihangir, on sekiz yaşına bastığında babası Şikâri'yi hapisten çıkması için Gülistan-ı Erem'e asker yürütür. Serheng-i Şâmi, Şikâri'yi yakalamak için Müslümanlığı kabul ettiğini söyler ve onu yanına çağırır. İçeceği bayıltıcı ilaç koyup onu hapse atar. On sekiz yıl hapsinde kalan Şikâri'yi oğulları Cihangir, Cihandar ve Cihanbehş kurtarmaya gelirler.

Destan, Cihangir, Cihandâr ve Cihanbahş'in yolları üzerinde uğradıkları yerlerin halkını Müslüman yapma maceralarıyla devam eder. Cihangir yol üzerinde Hilâliye kentinde Zühhak Padişahını Müslümanlığa davet eder ve her tarafa İslam bayrağını asar. Gülbâr Vilâyeti'ne vardığında, Kaf Dağ'ında yaşayan ve Gülbâr Vilâyeti'nin padişahı, Şah-ı Şücâ'nın kızı Goncaleb'i isteyen, Ekvân Dev'i yener. Goncaleb, ona âşık olur ve onunla evlenir. Cihangir, Goncaleb ile birlikte Şikâri'yi kurtarmak için yola devam eder.

Diğer taraftan Cehandâr, annesi Hurşid Bânu'dan babasının Şikâri olduğunu öğrenince onu Serheng-i Şâmi'nin hapsinden kurtarmak için babasının ona özel yetiştirdiği at ile yola koyulur. Cihandar da

uğradığı şehirlerde haksızlıklara karşı mücadelesini sürdürür. Uğradığı yerlerin halkını adalete ve Müslüman olmaya davet eder, İslam bayrağını geçtiği yerlerde diker.

Seheng-i Şâmi'nin kızı Nazik-beden, Keyvan Pehlivan ve onların yardımına gelen Cihangir ile birlikte bir plan hazırlayarak Şikâri'yi Serheng-i Şâmi'nin hapishanesinden kaçırlar. Şikâri daha sonra Serheng-i Şâmi'nin başkenti olan Gülistan-ı Erem'i fethetmek için askerlerini bir araya toplar. Serheng-i Şâmi'den sonra Serefrâz Şah, Şikâri'yle karşı karşıya gelir. Serefrâz Şah'ın yardımına gelen Şah-ı Gûlân ile Şikâri arasında savaş başlar. Şah-ı Gûlân, Şikâri'yi yenemeyince onu sihir gücüyle Heyhat adında tılsımlı bir yere götürür.

Şemkur Eyyar ve Cihangir, Şikâri'yi Heyhat tılsımından kurtarmak niyetiyle Tavus'un yanına gitmek için yola koyulurlar. Tavus, onlara tılsım ağacında yaşayan Simurg'un ayağından tutarak tılsımlı yere gidebileceklerini söyler. Daha sonra onları kartal şekline dönüştürür. Şütür-ser Dev'in yardımıyla Şah-ı Gûlân'ı öldürerek Şikâri'yi tılsımdan çıkarırlar. Serefrâz Şah, İfrit-i Büzürg'ü yardıma çağırsa da, Şikâri tılsımdan kurtulup kartal şeklinde savaş meydanına iner ve İfrit-i Büzürg'ü öldürür. Cihangir ve Cihanbahş yardımıyla Gülistan-ı Erem'i ele geçirirler. İslam bayrağını oraya da dikerler. Şikâri ve yanındakiler, Gülistan-ı Erem'in saltanatını Keyvan Pehlivan'a bırakırlar. Cihangir, Cihandar ve Cihanbahş babaları Şikâri gibi gittikleri her tarafta adaletsizliğe karşı savaşırlar.

Fireng padişahları, Gülistan-ı Erem'in Şikâri'nin elinde olduğunu öğrenince olağanüstü güçler ile Gülistan-ı Erem'e saldırırlar. Ancak Hızır Peygamber Şikâri ve yandaşlarına sihirleri nasıl yok edeceklerini öğretir. Böylelikle bu girişimler sonuçsuz kalır. Sonraki savaşlarda Cihandar, Zerdân'ı ve Şirzâd-ı Tig-zen de Elâve Şah'ı, Hızır Peygamberin yardımıyla ortadan kaldırır.

Şikâri ve arkadaşlarının Elave Şah (devlerin padişahı) ve Serefrâz Şah (perilerin padişahı) arasındaki kavganın ortasında kalması, onların yine Serefrâz Şah'ın elinde olan Simizar Hanım'ı kurtarmak için devlerin yardım etmesi ve devlerin yardımıyla Gülistan-ı Erem'i korumaları, destanın ilginç bölümlerindendir. Şâhruh Şah'ın kızı Nur'ul-eyn'in Ekvân Dev'in anası tarafından kaçırılması ve Şikâri'nin onu kurtarması için Ugar ile savaşa gitmesi ve Hızır Peygamberin Şikâri'ye yardımları destanın diğer olaylarından.

Şikâri, olağanüstü güçlerle savaşırken tılsıma düşer ve Heft Kule-yi Ka'fa götürülür. Böylelikle, Cihangir, Cihanbahş ve Cihandâr'ın Şikâri'yi kurtarma çabaları ve onu tılsımdan çıkarma maceraları başlar. Onlar Şikâri'yi kurtarmak için yedi tılsımdan geçerler. Her

tılsımdan geçmek için özel güçlere sahip olmaları gerekmektedir. Yedi denizin üzerinden kuşların yardımıyla uçtuktan sonra büyük büyücüyü öldürüp Şikâri'yi tılsımdan çıkarırlar.

Şikâri, olayların sonunda ülkesi Dârâ Vilâyeti'ne dönmeğe karar verir. Askerleriyle birlikte Dârâ Vilâyeti'nin yakınlarında çadırlarını dikerler. Kardeşi Erçe'ye kendini tanıtmadan yıllar önce yaptığı suçu ona hatırlatır ve savaşa davet eder. Savaşta kardeşi Erçe'yi öldürmez. Şehre girer ve saltanat tahtını ele geçirir. Kendini kız kardeşi Sünbüle'ye tanıtır ve tekrar saltanat tahtını kardeşi Erçe'ye bağışlar.

Destanın son bölümlerinde Şikâri, Hindistan'a asker yürütür. Hindistan Padişahı Şikâri'nin adını duyduğunda Müslümanlığı kabul eder ve halkı da onunla beraber Müslüman olur. Şikâri uzun ömrünün geri kalanını ibadetle geçirir.

Şikâri Destanı'nda Motifler:

Şikâri Destanı motif yapısı bakımından en zengin destanlarımızdan biridir. Dede Korkut kitabında görülen motiflerin yanı sıra Azerbaycan efsanelerinde karşılaştığımız motifleri de bu destanda görmemiz mümkündür. Şikâri Destanı'nda tespit ettiğimiz başlıca motifler şunlardır:

Ad koyma motifi, ava çıkma, Hızır motifi, çoban motifi, kırk yiğit motifi, kahraman kadın yardımcı motifi, dağ, su, ateş, ağaç kültü motifleri, ata kültü, mağara motifi, geyik motifi, ok ve yay motifi, sihir motifi, yardımcı ve yol gösteren kurt motifi, aslan motifi, kız alma motifi, uyku motifi, mezar başında saz çalma motifi, kuyuda bırakılma motifi, âşık kılığında saraya dönme motifi, düşman ülkesinin sarayına girme motifi, Müslümanlaştırma motifi, kiliseleri camiye çevirme motifi, kâfir kızının kahramana yardım etme motifi, olağanüstü varlıklar motifi, kadın alp motifi, devletler ile perilerin mücadelesi, kahramanın savaştan önce namaz kılma ve dua ederek yardım isteme motifi (dua motifi), rüya motifi, yardımcı ihtiyar motifi, tılsım ve tılsımı yok etme motifi, yardımcı yol gösteren ve kahramanın arkadaşı olan at motifi, taşa dönme motifi, don değiştirme motifi, (İnsandan hayvana, hayvandan insana dönme ve yaşlı kadın şekline dönme), üç, yedi, dokuz, kırk sayı motifleri.

Şikâri Destanı'nın İran Türkleri Arasında Yeri

Âşıklık geleneğinin yoğun yaşandığı dönemlerde destan bilmeyen âşık, âşık sayılmazdı. Bu gün bile destancı âşıklar kavramı destan bağlayan ve iyi destan söyleyen âşıklara verilmektedir. Âşıklar düğünler, sünnet törenlerinde ve âşık kahvehanelerinde hikâyelerini anlatarak kültür elçiliği görevini başarıyla yürütmektedirler. Tebriz, Urumiye, Zengan, Erdebil gibi büyük

kentlerin yanı sıra köylerde, kasabalarda âşıklar kahvehaneleri bu geleneği sürdürmektedirler.

Tebriz âşıklarının dilinde arı Türkçeyi bulmak mümkündür. Âşıklar, Türkçenin yapısına uygun şiirlerin yanı sıra düz anlatımlarında da Türkçenin sözdizimine uygun bir anlatıma sahiptirler. Bu ifadelerde mitolojik anlatım ve arkaik sözcüklere rastlamak mümkündür.⁶ (Kobotarian, 2015: 151). Şikari Destanı bu yönüyle İran Türklerinin milli benlik ve dillerini korumakta önemli bir işlev yürütmüştür. Türk dili (Azerbaycan Türkçesi) İran'da yasak dönemleri tecrübe etmiştir. Geçmiş dönemlerde Türkçe kitap çıkarmak bir yana dursun devlet dairelerinde ve okullarda bu dilin kullanımının yasak olduğu dönemleri yaşayan bir halk, başyapıt sayılan Şikâri Destanı gibi bir sözlü kültür geleneğini sürdürmüşlerdir.

İran sahasında Türk dilinin yazılıp okunmasının yasak olduğu dönemlerde Şehriyar'ın "Haydar Baba'ya Selam" manzumesi kadar önem arz eden Şikâri Destanı'nı sözlü geleneğin devamı konusunda önemli bir eser olarak değerlendirebiliriz. Âşıkların kullandıkları duru, arı ve akıcı Türkçe (Azerbaycan Türkçesi) İran coğrafyasında Türkçenin devamı ve yayılmasının sürdürülmesi bakımından da önemli bir görevi üstlenmiştir.

Tebriz âşıkları düğünlerde, kahvehanelerde ve bulunduğu diğer yerlerde töreni yürüten kişi olarak birçok işlevi bir arada göturmektedirler. Âşığın yürüttüğü ortamda tiyatro, şiir, müzik iç içedir. Fakat bunlardan daha önemli olan âşığın anlatımıdır. Âşık duygu yüklü şiirlerini sazıyla, sesiyle ifa ederek dinleyici üzerinde etkisini daha da artırmaktadır.

İran Türkleri destancılık geleneğinde Şikâri Destanı'nın önemi Kırgız Türklerinin Manas Destanı ile mukayese edilebilir. Her iki destan İslamiyetin yayıldığı devirlerde ortaya çıkan sözlü kültür ürünleri olup milli-İslami ülküyü yaymak ve koruma gayesinde bir tema taşımaktadırlar. Bu destanların genel konusu Türk fütuhâtı ve Müslümanlığı yaymak olmuştur. Şikâri Destanı aynı zamanda Dede Korkut Oğuznamesi devamı niteliğinde olup Anadolu sahasında Battal Gazi ve Danişment Gazi temalarını işlemektedir. Karşısındaki pehlivanları Müslümanlığa davet etmeleri, fethettikleri yerlerde kiliseleri camiye çevirmek, Hızır Nebi'nin kahramana yardım etmesi ve olağan üstü güçlere sahip olmaları bu destanlarda görülen ortak motiflerdir.

⁶ Tebriz âşıklarını kullandığı "Ölürem Ay Budun" ifadesi "İran'da Türkçe" çalıştayında ele alınarak bu kalıbın budun sözcüğünün kalıp şeklinde günümüze yetiştiği belirtilmiştir (İran'da Türkçe Çalıştayı, 15-16 Haziran 2010, Orient İnstitut- Bilkent Üniversitesi - Karadeniz Araştırmalar Merkezi, İstanbul)

Bu destan İran Türklerinin milli benliğinin oluşmasında önemli yeri olmuştur. Âşıklık geleneği ve edebiyatının İran Türkleri arasında yayılması ve diğer âşıklara etkisi büyük olmuştur. Şikâri Destanı İran'da yaşayan Azerbaycan Türkleri arasında ilham kaynağı olması açısından Kırgız Türklerinin Manas Destanı kadar etkili olmuştur.

Sonuç

Azerbaycan milli edebiyatının en önemli kolunu âşık edebiyatı ve âşıkların söylediği destanlar oluşturmaktadır. Azerbaycan destanları ile eski Türk destanlarındaki olan motif benzerliğinden çıkaracağımız sonuçlar birçok kültürel olgulara cevap vermektedir. Türk kültürünün yaşadığı kültürel ve sosyal değişiklere bakmayarak eski Türk inanç ve yaşam kalıntılarını destan arkeolojisinde ve sözlü anlatım ürünlerinde bulmamız mümkündür.

UNESCO, 2009 yılında "Âşıklık Geleneği"ni insanlığın somut olmayan kültürel mirası temsili listesine almıştır. Burada hikâyeci âşıkların teşvik edileceği vurgulanmaktadır. Yeni destancı âşıkların yetişmemesi ve destan anlatma geleneğinin zayıflaması tespitinden yola çıkarak Tebriz âşıklarının topladığımız ve sanal ortama aktardığımız destanların değeri daha da öne çıkmaktadır. Bu sözlü ürünlerin yazılı edebiyata kazandırılması da sözlü kültürün yok olup gitmesini önleyebilir.⁷

Şikâri Destanı, İran Türkleri âşıkları arasında sineden sineye anlatılan günümüze ulaşan önemli destanlarımızdandır. Destan dört nesil âşık sinesinden bugüne süre gelmiştir. Bu destan son zamanlarda bilim dünyasında tanıtılan destanlarımızdan olduğu için daha çok inceleme ve araştırmayı gerektirmektedir. Türk dünyasının manzum-mensur karışık en uzun destanı niteliği taşıyan bu destan Anadolu sahasında gördüğümüz Battal-nâme ve Danişment-nâme ile benzerliği üzerinde durulması gereken konulardandır. Aynı dönem ürünü olan destanın genel konusu Türk fütuhâtı ve Müslümanlığı yaymak olmuştur. Âşık destanlarının çoğunun kökeninin İran Azerbaycan'ı sahası olduğu tespitinden yola çıkarak, Şikâri Destanı'nın Battal-nâme ve Danişment-nâme'nin kaynağı mı yoksa iki sahada paralel giden ürünlermi olduğuyapılacak araştırmalarla ortaya çıkabilir.

Bu destan İran Türklerinin milli benliğini oluşturmada önemli bir yere sahiptir. Şikâri Destanı âşıklık geleneği ve edebiyatının İran Türkleri arasında yayılması ve diğer âşıklara ilham kaynağı olması açısından Kırgız Türklerinin Manas Destanı kadar etkili

⁷Tebriz âşıklarından derlediğimiz âşık destanının ses kayıtlarına www.turuz.com adresinden erişebilirsiniz. Bu destanlardan "Şikâri Destanı" ve "Tufarganlı Abbas ile Gülgez Destanı" Türk Dili Kurumunun "Türk Dünyası Destanlarının Tespiti ve Türkiye Türkçesine Aktarılması" projesi çerçevesinde yazıya aktarılmıştır. Diğer destanlar üzerinde çalışmalarımız devam etmektedir.

olmuştur. Dolayısıyla Şikâri Destanı İran'da yaşayan Azerbaycan Türklerinin Manas'ı olmuştur.

Kaynakça

Kaynak Kişiler

- KK-1 Âşık Yedullah Eyvazpur, Tebriz, 1939, yazıp okuması yok, âşık. (Şikâri Destanı'nı derlediğimiz âşık), (03.05.1995), (11.02.1999), (11.05.2007) ve diğer görüşmelerimizde kayda alınmıştır.
- KK-2 Âşık Hesên İskenderi, Karadağ, yazıp okuması yok.1952, yazıp okuması yok, âşık. (19.04.1997) ve (10.04.1997) ve diğer görüşmelerimizde kayda alınmıştır.
- KK-3 Âşık Hesên Gaffari, Karadağ, (vefat etmiştir), (08.04.1997), (09.04.1997) ve (10.04.1997) yıllarında görüşmelerimizde derlediğimiz Tufarganlı Abbas ile Gülgez Destanı.
- KK-4 Dr. Hüseyin Feyzullahi Vehid, Tebriz 1953, doktora, emekli. (11.05.2015) ve diğer görüşmelerimizde düşüncelerinden yararlanmıştır.
- KK-5 Prof. Dr. Meherrem Kasımlı, 1949, prof. dr. Azerbaycan Milli İlimler Akademisi üyesi. (11.05.2007) ve (1.05.2013) tarihli görüşmelerimizde kayda alınmıştır.
- KK-6 Gözel Banu Abbasi, Tebriz, (vefat etmiştir), yazıp okuması yok, ev hanımı. (11.07.1995) ve diğer görüşmelerimizde kayda alınmıştır.

Yazılı Kaynaklar

- Başgöz, İlhan. (1970), "Turkish Hikâye-Telling Tradition in Azerbaijan" Journal Of America Folklor, 1970, s.396.
- Efendiyev, Paşa (1981). Azerbaycan Şifahi Halg Edebiyatı, Maarif Neşriyatı. Bakı.
- Kobotarian, Nabi (2008). Âşık Yedullah ve Şikâri Destanı, "II وارلیق آذربایجان عاشیق ادبیاتی", *Varlık*, Tahran. Sayı, 146. s. 41-49.
- Kobotarian, Nabi (2013a), Tebriz Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı, Karahan, Adana.
- Kobotarian, Nabi. (2013b), İran Azerbaycanı Âşık Destanları I, Şikâri Destanı, TDK yayınları, Ankara.
- Kobotarian, Nabi (2015). Tebriz Âşıklık Geleneğinde Destan Söyleme, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, yayınlanmamış doktora tezi, Adana.
- Kobotarian, Nabi. (2019), İran Azerbaycanı Âşık Destanları II, Tufarganlı Abbas ile Gülgez Destanı, TDK yayınları, Ankara.